

Светец Троеручник в Еркеч?

Three-handed Saint in Erkech?

Емануел Мутафов

Институт за изследване на изкуствата
Българска академия на науките

Абстракт: Статията се занимава с изображения и надписи върху камбана от 1880 г., която се намира в църквата „Св. Параскева“ на с. Козичино (Еркеч), Бургаско. Авторът предлага хипотеза за нейния произход, като я съпоставя с вече известни факти за историята на селото. Най-интересно е изображението на светец с три ръце върху камбаната, каквото другаде в православната иконография не се открива. Като се търсят паралели, житийни основания и иконографска логика, тук се предлага хипотеза за идентификацията на светеца.

Ключови думи: Еркеч, Троеручица, триръкост, св. Йоан Дамаскин, иконография

Key words: Erkech village, Three-handed Virgin Mary, St John of Damascus, Iconography

DSc Emmanuel Moutafov is full Professor of Medieval and Pre-modern art at the Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences. He is in charge of the research activities of the 'Heritage BG' project.

E-mail: e-moutafov@nasledstvo.bg

По молба на краевед¹ от с. Козичино (Еркеч), Поморийско, се заех с изследването на едно изображение върху камбана от тамошната църква „Св. Параскева“. За целта ми бяха изпратени фотографии.

И нарцисизмът ми, както и подразбиращото се задължение на професора да помага на любопитните, ме накараха да се напиша този текст. Снимките, които получих през м. май т.г., са две. На първата ясно личи годината 1880 г., както и простоват герб с кръст, увенчан от корона, чийто произход не мога да определя. Под герба от леярната е оставен правоъгълник, където да се впише името на църквата, а там явно *in situ* е изписано с. *Еркеч*. Тук очевидно става дума за известно погръчване на топонима Еркеч, поради наличието на гръцко духовенство поне до края на XIX в. в тази част на Източна Румелия. Още по-примитивно върху метала е изсечено името *Петър Липчо*, който вероятно е купил и подарил камбаната на църквата „Св. Параскева“. Сигурно тук става дума за Петър Липчев, за когото краеведът Г. Георгиев² отбелязва, че

¹ Благодаря на г-н Станко Апостолов, който провокира интереса ми към въпросната камбана и към с. Еркеч.

² *Georgiev* 1907: 175-176.

бил завършил пети клас в местното училище, но след 1880 г. И тъй като графията на името, годината и названието на селото се различават, би трябвало да се приеме, че Петър Липчо се е подписал върху камбаната по-късно.

Благодарение на проф. Горица Найденова знаем освен повече за етномузикологията на поморийското село, но и за историята на църквата и камбаната³. Сегашната църква „Св. Параскева“ е строена през 1845 г., а през 1848 г. е изградена пристройка към нея и се декорират стените⁴. След 1860 г. еркечани набили и изгонили гръцкия поп Синесий, защото изгорил намерените с големи усилия български богослужбни книги⁵. После го заместил поп Паисий от Габрово, който обучил и подготвил за свой наследник свещеник Петко Дойнов, ръкоположен в Несебър през 1870 г.⁶ С други думи, поне десет години преди появата на камбаната в с. Еркеч има български свещеник. Колкото до камбаната Г. Найденова е записала от възрастен еркечанин: *„Тука един деятел на времето от Кьосевия род – Кольо Кьосев – ходили в Цариград за разрешение да са построи. И е построена, там е било гориста местност. Имало е такава растителност, увиваща, като лиани. И турците са им казали, трябва да я построите на такова място – нищо да не са гледа отникъде. Затуй е там в дерето, близо до дерето я строят. А камбаната, която е сега там, тоя човек, който е ходил, казах, в Цариград, с кон е ходил... И си е написал с ножка името – Кольо... Кольо Кьосев. На самата камбана“* (Златин Кънев, род. 1934 г.)⁷. Всъщност на камбаната днес името Кольо Кьосев не се открива и вероятно става дума за конфабулация на стария човек (надписът се вижда само от покрива на храма), но това не означава, че Кьосев не е помогнал за изграждането на църквата. Едва ли между 1848 и 1880 г. една камбана е била похабена и е поставена друга, вече с името на Петър Липчев. Последният трябва да е завършил пети клас в местното училище около 1885 г. и да е изстъргал с остър предмет името си

върху камбаната към края на столетието. Колкото до ходенето до Цариград и издействането на разрешение оттам за строежа на църквата, най-вероятно става дума за легенда, тъй като за повечето църкви на българска територия, строени през епохата на Танзимата, съществува подобна. Стандартен мотив в тези предания е и построяването на непредставително място, под нивото на земята, вкопаването и пр. Елементи от тези, донякъде конкурентни между едно населено място и друго, предания са и скоростта на строежа на съответния храм; хитруването с размерите му; работата през нощта и пр. Може да се предположи, че тези легенди особено се интензифицират след 1878 г. с цел да докажат участието на местните колкото в борбата за църковна независимост, толкова и в движението за национално освобождение.

Илюстрация 1. Камбана от църквата „Св. Параскева“, с. Козичино, Бургаско, изглед с годината и името на дарителя. Снимка Станко Апостолов.

Illustration 1. – Bell from the St Paraskeve church in Kozitchino village, region of Burgas, view with the year and the name of the donor.

Photo: Stanko Apostolov.

³ Naydenova 2023.

⁴ Kutsarov 2001: 61.

⁵ Naydenova 2023, 220.

⁶ Kutsarov 2001: 71.

⁷ Naydenova 2023, 220.

И ако горното касае по-скоро уточнения в историята на селото, то най-интересното в предоставените ми снимки е изображение-то на архиерей. Светецът, представен в цял ръст, е в типичното епископско облекло, в дясната си ръка държи владишки жезъл, а с лявата благославя. На височината на дясното му коляно обаче е изсечена трета ръка, вероятно дясна, която държи пръчица, успоредна на патерницата.

Илюстрация 2. Камбана от църквата „Св. Параскева“, с. Козичино, Бургаско, изглед с изображението на трирък светец. Снимка Станко Апостолов.

Illustration 2. Bell from the St Paraskeve church in Kozitchino village, region of Burgas, view with the image of a three-handed saint.

Photo: Stanko Apostolov.

Наличието на трета ръка в изображение на очевидно православен светец определено е проблем за историка на изкуството. На Балканите засега са известни изображенията на св. Богородица Троеручица (Τριχειρούσα), които се свързват с едноименната икона в Хилендарския манастир, т.е. със сръбската традиция. Става дума за епизод от житието на св. Йоан Дамаскин, който бил отявлен

привърженик на иконопочитанието и бил провокиран от византийския император да занесе фалшиво писмо на халифа на Сирия. В гнева си арабският владетел заповядал да отсека дясната му ръка. Светецът поискал отсечената си десница и се прибрал вкъщи, където цяла нощ се молил пред иконата на св. Богородица. Докато отправял горещата си молитва, обещал, че ако ръката му се върне на мястото си, ще напише песни в прослава на Девата. Уморен, св. Йоан заспал и му се присънила св. Богородица, която му казала, че ръката му е на мястото си. След като отворил отново очи, светецът установил, че ръката му е здрава, а на мястото на съсичането имало тънък белег. След чудото св. Йоан Дамаскин монашествал в лаврата „Св. Сава“ в Палестина, където написал обещаните химнографски творби⁸. С други думи, мотивът „трета ръка“ е известен в иконографията, но той е част само от конкретни изображения на Богородица, въпреки че ръката принадлежи на св. Йоан Дамаскин. Съществува една икона на тревненеца Йоаникий папа Витанов от 1833 г., която се намира в Соколския манастир, където около изображението на св. Богородица Троеручица е нарисувана рядката сцена *Молитвата на св. Йоан Дамаскин пред Дева Мария*. Там светецът е с две ръце, но на дясната има тънка червена линия на мястото, където е била отсечена. Според И. Гергова сцената е почерпана от сборника „Ἀμαρτολῶν σωτηρία“ на Агапий Ландос⁹. Би било спекулативно да се предположи, че споменатият поп Паисий от Габрово, недалеч от където се намира Соколският манастир, е пренесъл идеята за триръкостта на св. Йоан Дамаскин в Еркеч. Единственото известно ми изображение, на което св. Йоан Дамаскин държи отрязаната си ръка, е съвременно и се открива в интернет. Там отново е отразена молитвата на светеца пред Богородица, но дясната е изобразена до китката, а остатъкът ѝ е в лявата му ръка. При всяко положение малкото посочени примери за съсечената ръка на св. Йоан Дамаскин в негови изображения, а не

⁸ Gergova 2012: 87 и др.

⁹ Ibidem.

в Богородични, показва, че и зографите са търсели начин да отразят по-силната връзка на чудото със светеца и неговата дарба, отколкото да го впишат като едно от многобройните чудеса на Дева Мария.

Според всички иконографски наръчници, както и според зографската практика, св. Йоан Дамаскин обаче не е архиепископ. Той е преподобен монах и за да се подчертае арабският му произход, се рисува с чалма. В по-късната и извънградска традиция се среща подобно произволно повишение в църковната йерархия и в изображения на други светци.

За мен върху камбаната на църквата в с. Еркеч се открива рядко изображение на св. Йоан Дамаскин с трета ръка, която вероятно държи перо, но облечен като епископ, поради незнание или поради някаква контаминация с друга традиция. В тази връзка трябва да се спомене, че в католическата църква е засвидетелстван трирък светец. Това е св. Казимир, който е много популярен в Полша и Латвия. Легендата за него разказва, че когато се рисувала неговата икона през 1520 г. за катедралата във Вилнюс, художникът решил да смени мястото на дясната му ръка. Така зацапал с пигмент ръката на старото ѝ място и я нарисувал на друго, но на всяка следваща сутрин и двете десни ръце върху иконата се виждали. Вярващите приели, че това е чудо и символизирило щедростта на полския аристократ приживе. Затова в двете си десни ръце светецът държи кремове. Смята се, че за тази иконография влиянието на идеята за православната Троеручица е било решаващо. Разбира се, в множество други изображения св. Казимир е само с две ръце – лява и дясна. Интересно е, че през XIX в. в Латвия го изобразяват също като висш духовник, какъвто той не е бил. Приживе е бил известен със своята праведност и състрадание към бедните и болните; умира от туберкулоза на 25-годишна възраст. Св. Казимир е покровител на Латвия и са известни около петдесет църкви, посветени на него в Полша и Латвия¹⁰.

Илюстрация 3. Св. Казимир, 1594 г., неизвестен автор, катедрала на Вилнюс.
Източник: Интернет
Illustration 3. St Kazimir, 1594, unknown painter, Vilnius Cathedral.
Source: Internet.

Друг западно- или средноевропейски елемент в декорацията на камбаната, която ме занимава, е наличието на герб, който не е с лъв, т.е. не е български поне според *Стематографията* на Христофор Жефарович и зараждащата се след 1878 г. местна хералдика.

Всички тези детайли са важни в търсенето на произхода на камбаната, която, по всичко личи е свързана с рядка, но объркана иконография, както с културна и религиозна традиция, характерна по-скоро за Средна и Западна Европа, където православната традиция за св. Богородица Троеручица и монашеския сан на св. Йоан Дамаскин не са от особено значение. Според римокатолицизма последният е сред 37-те доктори (учители) на Църквата, наред със св. Йоан Златоуст, св. Василий Велики, св. Григорий Богослов (Тримата йерарси), та вероятно по аналогия и св. Йоан Дамаскин се възприема като епископ и се пренебрегва основния му православен иконографски атрибут – чалмата. Контактна зона за Балканите със средноевропейската култура са сръбските земи, но

¹⁰ *Rėklaitis* 1958: 109.

произходът на камбаната едва ли би могъл да се свърже с тях, заради популярния култ към св. Богородица Троеручица там. Не е изключено наистина камбаната да е купена в Цариград, където се появяват стоки от различни краища на света, а Анхиалската и Несебърската митрополии са под юрисдикцията на Вселенската патриаршия до 1906 г. Църквата в с. Еркеч обаче е по-скоро екзархийска към 1880 г. и търсенето на връзка със славянския свят е по-очаквано. Затова ми се струва, че е по-вероятно камбаната да е произведена в някоя от леярните в Киев, т.е. в земите на днешна Украйна, които чрез Львов са в директен контакт с полската, респ. католическата традиция, където се почита св. Казимир, и там е възможно да се появи повече критичност и ръката да не става атрибут на св. Богородица, а на св. Йоан, тъй като тя си е негова.

Дали камбаната е произведена специално за църквата „Св. Параскева“ в Козичино (Еркеч) обаче е трудно да се твърди. По-скоро не е отлята специално за този храм, иначе щеше да е с патрона на църквата, а и не е известно да е съществувала специална почит към св. Йоан Дамаскин в региона. Не изключвам възможността килийното училище, помещаващо се в църквата и започнало да функционира именно през 1880 г.¹¹, да е било покровителствано от светеца. Все пак камбаната вероятно е била налична и е купена от енорияшите в Поморийско, които са могли да пътуват до близките пристанища в Черно море.

БИБЛИОГРАФИЯ

Georgiev 1907: *Georgiev, Georgi*. Еркечаните и техният говор. – В: *Известия на Семинара по славянски филологии при Университета в София, book 2*. Sofia, 1907, 133-200.

Gergova 2012: *Gergova, Ivanka*. Чудесата на Пресвета Богородица в културата на българското Възраждане [Chudesata na Presveta Bogoroditsa v kulturata na balgarskoto Vazrazhdane]. Sofia, 2012.

Kutsarov 2001: *Kutsarov, Petar*. Еркеч [Erkech], Burgas, 2001.

Независимо от това дали гореизложените хипотези са верни, или подлежат на доуточняване, камбаната в с. Козичино с троеручника светец и неизяснената им поява в църквата, са още едно доказателство, че селището е интересно не само с езика, фолклора и характера на обитателите си, а и с една, ако не уникална, то рядка за Православието иконография на светец. И това не е изненадващо, тъй като Любомир Милетич описва ваяците (въяците), т.е. и Еркечани, като *твърде хитри, упорити, смели и предприемчиви хора*. Именно такива хора са поставили и подобна „смела“ камбана да ги вика в Божия дом и в школото, а през XIX в., на прага на Новото време, пред портите на търсената модернизация на обществото всичко е било възможно.

Занимавайки се с камбаната и изображението върху нея, разбрах, че мнозина с произход от Еркеч са се заели да издирват корените си, както и да докажат неповторимостта на това селище, а това вече достигало до крайности в локалния патриотизъм. Надявам се размислите ми по този детайл от историята и културата на селото да не доведат до фантазмагорични теории и претенции. Това е и причината да напиша този предварителен текст, без да съм специалист, по камбани, нито по Еркеч. Иконографският проблем, нахвърлян тук, тепърва трябва да бъде изследван задълбочено и нашироко. Със сигурност обаче светецът *Троеручник* не е местно явление, нито има връзка с балканския фолклор.

Naydenova 2023: *Naydenova, Goritsa*. Година – живот – история. Битие и разпад на една традиционна култура през погледа на етномузиколога [Godina – zhivot – istoria. Bitie i razpad na edna traditsionna kultura prez pogleda na etnomuzikologa]. Sofia, 2023.

Rėklaitis 1958: *Rėklaitis, Polivas*. Sv. Kazimiero koplyčia Vilniuje (II). *Aidai* 4 (April 1958). (109).

¹¹ *Georgiev* 1907: 175.

Three-handed Saint in Erkech?

Emmanuel Moutafov

This article deals with an image and inscriptions that appear on a bell from 1880 at the St Paraskeve church in Kozichino (former Erkech) village, Burgas region. The author offers a hypothesis for its origin, making connections with already known facts about the history of the said village. The most interesting here is the image of a saint with three hands, which is probably unique in the Christian Orthodox iconography. Offering parallels, vita reasons and iconographical logic here he suggests an identification of the holy personage. It must be St John of Damascus depicted with his cut right hand that holds a stick that symbolizes his melodist and hymnographic contribution to Christianity. Most probably the bell was produced in Kiev where the cult of the three-handed St Kazimir was known via Polish Catholicism and such a contamination was more possible then in the Balkans.

